

Злочин і кара (стисло)

Федір Достоєвський

Частина перша

На початку липня, у надзвичайно спекотний час, надвечір, один молодий чоловік вийшов із своєї кімнати-комірчини, яку він знімав у С-кому провулку Петербурга, на вулицю і повільно, ніби вагаючись, вирушив до К-ого мосту.

Цей молодий чоловік — Родіон Романович Раскольніков. Комірчина, де він мешкав, була розташована під самим дахом п'ятиповерхового будинку і більше скидалася на шафу, ніж на справжню кімнату.

Родіон прямував до старухи-лихварки. Борги, голод, безвихідь штовхнули його на цей крок. Він ніс у заклад останню цінну річ — сімейну реліквію — годинник покійного батька. Поводився Раскольніков якось підозріло: нервував, озирався, ніби чогось боявся.

Лихварка своєю жадібністю та бездушністю викликає у нього недобре почуття. Але не тільки особиста злиденність та думки про несправедливе суспільство, де існують бідні та багаті, є причиною його мук і страждань. Повертаючись від лихварки, молодий чоловік знайомиться у пивній з чиновником у відставці Семеном Захаровичем Мармеладовим. Не соромлячись, бо давно вже звик до приниження і знущання, "п'яненький" Мармеладов розповідає Раскольнікову історію своєї сім'ї: дружини Катерини Іванівни, доньки Соні, змушеної заради молодших сестер та брата стати повією. Мармеладов не міг бачити страждання тих, кого він любив, тому почав пити, навіть інколи брав гроші на похмілля у Соні, хоча і розумів, що своїм пияцтвом лише посилює страждання рідних. Благородство і гідність, і жаль, і співчуття цієї "маленької людини" були задавлені убогістю.

Сповідь Мармеладова, сімейна сцена у його квартирі, зустріч із зганьбленою дівчинкою на бульварі, франтом та городовим викликають у Раскольнікова біль за "зневажених та скривджених" і усвідомлення безвиході. Ідучи додому, Раскольніков думає про долю Соні. "Який колодязь, одначе, змогли викопати! і користуються! Ось так-таки користуються ж! і звикли. Поплакали і звикли. До всього підла людина звикає". Він розмірковував так: коли вже ясно, що весь рід людський мерзотний, то виходить, що його закони важать не більше від забобонів, тому немає ніяких перепон, тому людині все дозволено.

Душевний стан Родіона посилюється листом матері, якого він отримав наступного дня. У цьому листі вона розповідала про приниження жіночої гідності його сестри Дуні в маєтку поміщиків Свідригайлових, де вона служила гувернанткою. Щоб виправити нужденне сімейне становище, Дуня погоджується вийти заміж за ділка Лужина, який був нікчемною людиною, але мав гроші. Він збирався побудувати шлюб не на коханні, а на бідності нареченої, яка потрапить у повну залежність від нього. Майже весь час, поки Раскольніков читав листа, обличчя його було мокрим від сліз. Він раптом

відчуває, що не має чим дихати у своїй кімнаті і, схопивши капелюха, кидається на вулицю. Він добре усвідомлює, що сестра продає себе, аби мати змогу допомогти йому, розуміє, що не може прийняти від сестри таку жертву. Ця жертва була такою самою, як жертва Соні. Раскольников не міг і не хотів миритися з такою несправедливістю.

З важкими думками іде він містом. Думає відправитися до свого приятеля Разуміхіна — напрочуд відкритого, веселого, товариського хлопця, доброго до простоти, якому, втім, властиві і гідність, і глибина характеру. Раскольников хотів просити друга про роботу, але раптом зрозумів, що шлях Разуміхіна — не для нього. В його збудженій уяві блукає "ідея", реалізація якої мучить його. Раскольников повертає додому.

Вночі Родіон бачить дивний сон: дитинство, він з батьком гуляє містом і стає свідком знущання п'яного натовпу з ні в чому не винної кволої коняки. Він, хлопчик семи років, кидається на захист тварини, та його ніхто не помічає, а батько каже, що це не їхня справа, — то, мовляв, п'яні бешкетують.

Раскольников прокинувся у холодному поту. Він думав, чи справді зможе вбити стару лихварку. І розум, і серце підказували, що йому не витримати цього. До старої Раскольников відчув огиду ще з першого разу, коли її побачив... А потім випадково у трактирі він стає свідком розмови між студентом та офіцером. Студент розповідає про те, як стара п'є кров з людей, знущається з усіх, навіть зі своєї сестри Лізавети, яка працює у домі і за кухарку, і за прачку, і взагалі виконує усю брудну роботу. Слова студента стосувалися старої Альони Іванівни: "Вбий її і візьми її гроші з тим, щоб з їхньою допомогою присвятити потім себе служінню всьому людству і загальній справі: як ти гадаєш, чи не виправдається один невеличкий злочин тисячами добрих вчинків?" Ці погляди відповідали "теорії" Раскольникова про надлюдину, якій усе дозволено, навіть "кров по совісті".

Раскольников здійснює свій задум — він вбиває нікчемну лихварку-кровопивцю, а разом з нею і ні в чому не винну Лізавету, яка випадково повернулася додому раніше. Родіон почув голоси на сходах і швидко залишив місце злочину.

Ті речі, що він узяв у квартирі, Раскольников сховав у якомусь зручному місці, навіть не оцінивши, скільки все це коштує.

У своїй кімнаті він упав на диван і забувся.

Частина друга

Родіон проспав дуже довго, а коли прокинувся, почувався хворим. Він виходить на вулицю, спілкується з людьми, але в якийсь момент відчуває, що між ним та його оточенням виникло відчуження. Лише його товариш по університету, Разуміхін, постійно був поруч і піклувався про хворого друга. Разуміхін викликав лікаря. З їхньої розмови Раскольников дізнався, що за підозрою у вбивстві заарештовано ні в чому не винного маляра Миколку. Родіон дуже хворобливо реагує на будь-які відомості про злочин, але й сам поступово починає викликати в оточуючих підозри.

Якось до Раскольникова завітав Лужин — познайомитися з майбутнім родичем. Він був вражений убогістю помешкання. Сам Лужин — буржуазний ділок. Його життєві та

соціальні засади — егоїзм, економічний розрахунок, нажива. У власному збагаченні він бачить розквіт суспільства, при цьому відкидає жертовність в ім'я загального блага. По суті, Лужин, як і Раскольников, вважає, що поодинокі благодіяння не можуть змінити світ. Родіон розуміє усю нікчемність цього чоловіка. Та ще більше роздратування викликає в нього розуміння того, що "розумний егоїзм" Лужина дещо схожий на його теорію. Родіон на підтвердження своєї правоти вбивства старої кровопивці запевняє себе у її шкідливості для людей та неминучості смерті. Лужин сокиру не підняв, але у своїх роздумах припускає такий варіант.

Частина третя

Родіон намагається відмовити Дуню від ганебного шлюбу. Він усе ще виглядає хворим, та інколи йому ставало краще — це трохи заспокоювало мати й сестру. Одного разу Родіон вирішив піти до поліції (нібито для того, щоб дізнатися долю речей, що були у заставі). Він вступає у розмову зі слідчим, Порфирієм Петровичем.

Коли ж Порфирій пригадав статтю "Про злочин...", в якій була викладена месіанська теорія Раскольникова ще до скоєння ним убивства, Родіон сприйняв це як виклик. І прийняв його. Він погодився з тим, як розтлумачив його статтю Порфирій Петрович. Так, людство поділяється на дві частини: людей "звичайних" — більшість, та "незвичайних" — меншість, яким усе дозволено, вони володарі світу. Весь історичний процес доводить, уважав Раскольников, що всі видатні, "незвичайні", люди — ті, хто давав людству новий закон, були злочинцями, бо повинні були порушувати існуючі закони. Чималою кров'ю обійшлися людству закони Наполеона, Соломона, Магомета. Якби оприлюдненню законів Ньютона завадили кілька осіб, він мав би право позбавитися їх, аби зробити ті закони відомими усьому людству, стверджував Раскольников.

Слідчий аналізує зміст статті та розвінчує її "наполеонівську" ідею. Ця стаття і вивела Порфирія Петровича на слід убивці.

Проникливий Порфирій майже розгадав Раскольникова, але в нього не було прямих доказів проти Родіона. Тому він відпустив молодого чоловіка, сподіваючись, що докори сумління самі приведуть його до зізнання. Зрозумівши усю "пошлість" та "підлість" скоєного злочину, Раскольников дуже страждає. Він розумів, що не може віднести себе до "тих, хто право має". Адже він не зміг переступити через кров: скоївши вбивство, він не відчував задоволення та спокою.

На вулиці Родіон стає свідком того, як коні збили Мармеладова. Він допоміг відвезти його додому та дав родині Мармеладових гроші на лікаря. Але потерпілий невдовзі помер.

Частина четверта

До Петербурга приїжджає Свідригайлов. Він намагається запропонувати Дуні гроші, аби тільки вона не виходила заміж за Лужина. Дружина Свідригайлова померла — і ходили чутки, що це він винуватий у її смерті. Завітавши до Родіона, він повідомив також про те, що дружина залишила Дуні три тисячі, які вона невдовзі зможе забрати.

Лужин, який був запрошений в гості до Дуні та її матері, почав зводити наклепи на

Родіона й Соню, дочку Мармеладова. Коли ці плітки було викрито, Дуня вигнала нареченого з дому. До того ж її гнів посилювався тим, що Лужин відверто висловив упевненість у тому, що дівчина повинна дякувати йому за те, що він збирається витягнути її зі скрути — тому має повністю підкоритися Лужину після одруження.

Невдовзі до Раскольнікова прийшла Соня, щоб запросити на поминки батька. Мати та сестра Родіона впевнилися у благородстві та чесності цієї дівчини. Сам Раскольніков намагався знайти в Соні розуміння та спасіння від своєї самотності. Адже, на його думку, вона теж переступила закон, продавши себе за гроші. Та Соня не почувалася самотньою. Адже вона принесла себе в жертву заради інших, а не заради себе, як Родіон. Вона знайомить Раскольнікова з Біблією, читає йому уривки про воскресіння Лазаря, висловлюючи надію, що і в її житті станеться щось дивне й добре.

Та Родіон не пристає до цих думок. Так само, як не може переконати Соню у вірності своєї теорії. Між тим він сам вже давно не впевнений у своїй правоті і навіть прагне, щоб його викрили. Втім сам до поліції не йде.

Нарешті докори сумління приводять Раскольнікова до Порфирія Петровича. Прийшовши до нього, аби дізнатися про речі, що були у заставі, він вступив у розмову про психологію злочинців. При цьому Раскольнікову постійно здавалося, ніби слідчий усе знає і хоче витягнути з нього зізнання.

Їхні зустрічі, які відбуваються на квартирі Родіона, у поліційній дільниці, пробуджують совість Раскольнікова, особливо тоді, коли майстровий хлопець Миколка взяв убивство старої лихварки на себе. На цих імпровізаційних допитах Родіон відчуває страх за себе та за свою ідею. Його непокоїть питання: володар він, який керує світом, чи самозванець, "тремтяче створіння".

Ідея влади продовжує хвилювати Раскольнікова, він не може чути про свій злочин, бо взагалі не вважає злочином убивство "нікому не потрібної" лихварки, але при цьому забуває, що вбив безвинну Єлизавету...

Поспішаючи на поминки Мармеладова, Раскольніков із злістю на свою малодушність подумав, що тепер він ще побореться.

Частина п'ята

Лужин спочатку не збирався йти на поминки Мармеладова. Але, дізнавшись про те, що Раскольніков також буде присутнім, він щось замислив. Тож і той день він пішов до Катерини Іванівни. Події, що розгортались у цій квартирі, спочатку, здавалося, були йому на руку. Катерина Іванівна у відчаї образила квартирну хазяйку. Та наказала їй з сім'єю покинути помешкання.

Скориставшись цим, Лужин звинуватив Соню в крадіжці ста рублів. Тож, в очах усіх присутніх дівчина ставала ще й крадійкою.

Але виявилося, що був свідок, який бачив, як Лужин сам поклав гроші до карману Соні. Наклеп було викрито, а Лужина остаточно осоромлено. Після цього Раскольніков пояснив гостям, чому Лужин намагався звести наклеп на дівчину: запламувавши репутацію Соні і його самого, Лужин намагався повернути прихильність Дуні.

Раскольніков та Соня поїхали до квартири дівчини. У розмові з нею Родіон зізнався

у вбивстві старої лихварки. Соні стало шкода молодого чоловіка, який мучився від скоєного злочину. Вона запропонувала йому піти у поліцію і у всьому зізнатися. Дівчина висловила думку, що спокутування гріха на каторзі допоможе Рас— кольнікову звільнитися від тяжких думок та докорів сумління. Але Родіон не був згодний з нею. Соня спробувала зачитати молодому чоловіку уривок з Біблії, в якому йдеться про воскресіння Лазаря. Вона сама вірила в Бога і в те, що в її житті теж може статися якесь диво. Але цей шлях був не прийнятний для Родіона. Він намагався пояснити Соні сутність своєї теорії, але марно. Втім він і сам вже не був упевнений у своїй правоті.

Доведена остаточно до відчаю, Катерина Іванівна намагалася просити про допомогу в чиновників, але їй відмовили. Усі бачили хворобливий стан жінки, тому майже нікого не здивував той факт, що невдовзі вона померла. Свідригайлов знову зустрівся з Раскольні— ковим і сказав, що подбає про долю сиріт, аби тільки Дуня прийняла його пропозицію. У розмові Свідригайлов повідомив про те, що чув розмову Родіона та Соні.

Частина шоста

Упродовж трьох днів по смерті Катерини Іванівни Раскольніков був у дивному стані: "наче туман упав перед ним", він не усвідомлював подій, що відбувалися, плував їх, інколи його охоплювали тривога й страх, інколи апатія, байдужість, як у декого перед смертю. Він намагався уникнути "ясного й повного" усвідомлення свого становища, хоча нехтування деякими проблемами "загрожувало йому загибеллю".

Одного разу до Родіона прийшов Порфирій Петрович, який повідомив, що знайшов справжнього вбивцю. Він пояснює Раскольнікову, чому дійшов висновку, що це скоїв саме він, Родіон. Між тим, він зізнається, що в нього немає прямих доказів, і просить молодого чоловіка прийти до поліції із зізнанням. Головна думка, яку слідчий намагається донести до Раскольнікова така, що теорія Родіона, яка заперечує усі моральні закони, лишає злочинця єдиного джерела життя — Бога. Тим самим убивця приречений на духовну смерть. "Вам тепер ... повітря треба, повітря, повітря!" Порфирій Петрович переконаний, що Миколка, який зізнався у злочині й "прийняв страждання" лише з-за потреби спокутувати гріх невідповідності ідеалу, тобто Христу, ні в чому не повинний.

Утім Раскольніков все ще намагається усе заперечувати й переступити, окрім громадських, ще й моральні закони. В цьому він наближається до Свідригайлова, який ці закони легко переступає. Але поспілкувавшись зі Свідригайловим у трактирі, Родіон починає розуміти, що життя цього нікчемного чоловіка зовсім не таке легке й щасливе, яким може здаватися. Він сам страждає від своїх вчинків. І надія на любов Дуні була для нього єдиною надією повернутися до нормального життя. Але він остаточно втрачає цю надію. Після цього він не бачить іншого виходу, як застрелитися.

Діалоги Раскольнікова зі слідчим — це двобій злочинної свідомості та правосуддя. Порфирій Петрович розкриває вбивцю та закликає його усвідомити злочинність свавілля і прийти з повинною, але Родіон не здається. Стурбованість тим, щоб зберегти вірність "ідеї", приводить його до думки, що він був би щасливий, якби зарізав лише

через голод.

Ще деякий час Раскольников сумнівався, але врешті вирішив зізнатися. Він прийшов до своїх рідних, а потім до Соні, щоб попроситися. Соня змусила Родіона впасти на землю і в присутності народу поцілувати землю, перед якою він упав у гріх. Звістка про самогубство Свідригайлова, яку Раскольников почув у відділку, остаточно позбавила його сумнівів.

Епілог

"Сибір. На березі широкої, пустинної ріки стоїть місто, один з адміністративних центрів Росії; у місті фортеця, у фортеці острог. В острозі вже дев'ять місяців ув'язнений каторжний другого розряду Родіон Раскольников. Від дня злочину його минуло півтора року".

Судове розслідування пройшло без ускладнень. Раскольников точно і ясно давав свідчення, у подробицях відтворив увесь процес убивства, указав камінь, під який сховав награване. Слідчі і судді дивувалися лише тому, що він не скористався тими грішми та речами і не знав, навіть, скільки їх там було. Нарешті дехто із слідчих, тих, хто цікавився психологією, припустили, що Раскольников дійсно не подивився у гаманець, який сховав. Із цього зробили висновок, що злочин він скоїв у стані тимчасового божевілля. Вирок був поблажливіший, ніж можна було сподіватися, — вісім років каторжних робіт другого розряду.

Ще на початку судового процесу мати Раскольникова захворіла. Пульхерія Олександрівна склала "цілу історію" про його терміновий від'їзд, розповідала про ворогів, від яких син змушений переховуватися.

Разуміхін і Соня ходили в тюрму на побачення, коли це тільки було можливо. Потім настала розлука.

Дуня вийшла заміж за Разуміхіна. Пульхерія Олександрівна з радістю благословила дочку на цей шлюб; але після весілля стала ще сумнішою, часто хворіла, марила. Невдовзі вона померла.

Раскольников довго не знав про смерть матері, хоча раз на місяць Соня докладно писала Дуні і Разуміхіну про Раскольникова, і раз на місяць отримувала від них листи. У своїх листах Соня сповіщала, що Раскольников зовсім понурий, неохочий до розмов, майже не цікавиться новинами, які вона повідомляє йому в листах, запитує іноді про матір, наче передчуває її смерть. До свого нового стану ставиться просто; не має ніяких легковажних надій, нічому не дивується; ходить на роботи; байдужий до умов, в яких утримуються арештанти, до їжі, як байдужий і до своєї подальшої долі. В останньому листі Соня повідомила, що Раскольников захворів і попав у лазарет.

На великопісному тижні всі арештанти ходили до церкви, пішов і Раскольников. На нього напали, називали безбожником, ледве не вбили, якби конвой не розняв. Не міг Раскольников зрозуміти, чому всі каторжани так любили Соню і при тому так ненавиділи і цуралися його самого.

Одного разу, вже після Святого тижня, Раскольников підійшов до вікна і побачив Соню. Вона не могла часто відвідувати його у лазареті, бо на то потрібен був дозвіл, але

щодня приходила у шпитальний двір, під вікна. І тепер вона стояла там, наче чогось чекала. Потім кілька днів Соня не приходила. Раскольніков виписався з лазарету і дізнався від арештантів, що вона захворіла.

Одного теплого та ясного дня Раскольніков пішов на "роботи". Вийшовши з сараю, він присів на колоду і став дивитися на широку ріку. Непомітно підійшла Соня, сіла поруч. Родіон і сам не зрозумів, що таке трапилося, йому здалося, що якась сила кинула його до ніг Соні. Спочатку вона злякалась, потім все зрозуміла. Він стояв перед нею на колінах і плакав, вона відчула, що він любить її, любить безкінечно. Вони хотіли говорити, але не могли: сльози стояли в очах. На їхніх блідих "обличчях сяяла зоря відновленого майбутнього,

повного воскресіння в нове життя. їх воскресила любов...". Раскольнікову залишалося ще сім років каторги, але він знав, що воскрес, відчував, що і Соня воскресла разом з ним. Увечері йому здалось, що навіть каторжани змінили ставлення до нього: він заговорив з ними, йому ласкаво відповіли. Раскольніков лежав на нарах і думав про Соню. Він знав тепер, що його безмежна любов спокутує всі провини перед нею. Під подушкою лежало Євангеліє, він попросив Соню принести його перед тим, як захворів, але так і не прочитав нічого звідти. Не відкрив він його і тепер, але подумав, що переконання і віра Соні тепер стануть і його почуттями. "Він навіть і не знав того, що нове життя не даром же йому дістанеться, що треба... заплатити за нього великим, майбутнім подвигом".

Коментар

Усі твори видатного російського письменника Ф. М. Достоевського сповнені філософськими та психологічними міркуваннями.

Роман "Злочин і кара" — "роман-трагедія", в якому порушуються усі соціальні, філософські, психологічні питання, що цікавили і хвилювали людство за всіх часів, насамперед моральне питання відповідальності людини за злочин — і не лише перед законом, але й, у першу чергу, перед власною совістю.

У центрі роману "Злочин і кара" — роздуми автора стосовно теорії головного героя про існування "надлюдини", яка спроможна на все і якій все дозволено.

Герой твору — молода людина 60-х років XIX ст., бідний студент Родіон Раскольніков, наділений співчутливою душею та оголеним почуттям совісті, мріє про знищення соціального зла, про благо людей, про чесне та благородне життя, але водночас захоплюється ідеєю "стати Наполеоном", "володарем долі", надлюдиною, якій усе дозволено, навіть "кров по совісті", і вершити долі людей. Згідно "теорії" Раскольнікова один невеличкий злочин, навіть убивство, може виправдатися тисячами добрих учинків на користь "зневажених та скривджених". Герой Достоевського здійснює свій задум — убиває нікчемну лихварку-кровопивцю, а, переступивши моральні закони, намагається виправдати здійснений злочин своєю "теорією", з якою, однак, ніяк не узгоджується випадкове вбивство невинної Лизавети (зведеної сестри лихварки). Покаранням Раскольнікова стають муки совісті, внутрішня боротьба, марення, страх бути викритим та тверде переконання у своїй "обраності". Саме ідея

"свавілля" та його викриття визначають ідейний зміст роману Достоевського.

Сюжет роману — це рух свідомості героя від злочину до покарання, від бунту до упокоєння, що, як зазначається в епілозі, може скласти "нову історію, історію поступового оновлення людини".

Змальовуючи зіткнення Раскольнікова, одержимого вкрай злочинною ідеєю, з реальним життям, Достоевський спростовує "теорію" свого героя, оскільки, на його думку, жодна теорія, спрямована проти справжніх потреб людей, позбавлена високої гуманності, не здатна вирішити ці питання. Самообман Раскольнікова автор розвінчує за допомогою лінії Соні Мармеладової, яка у своїх вчинках керується любов'ю до ближнього, та філософських засад його "двійників" (Лужина, Лебезятнікова, Свідригайлова), у діях яких закладені негативні, антигуманні сторони теорії головного героя.

Усе своє життя письменник намагався відшукати шляхи до "широкого" та вільного існування людей. Він відчував, що не знайшов цих шляхів у реальному житті, але своїм аналізом пошуків Раскольнікова проклав дорогу іншим поколінням до пошуків шляхів у "царство світла та розуму".